

ZGRADE U KOJIMA JE U TIJEKU 250 GODINA DJELOVALA SENJSKA GIMNAZIJA

U početku osamnaestog stoljeća, u doba osnivanja senjske gimnazije, Senj je imao gotovo još sve karakteristike srednjovjekovnog grada, od kojih su se još i danas mnoge očuvale i koje mu još i danas daju poseban biljeg i čar, neponovljiv i vrijedan čuvanja — sve ono u čemu se zrcali njegova stoljetna povijesna uloga.

Još su bile nedirnete zidine što opkoljuju grad i utvrđuju ga. Podignute sa svojim kulama kojih četiri ili pet stoljeća ranije, te se zidine ubrzo zatim g. 1747.¹ još posljednji put popravljaju i zatim kao i u drugim našim gradovima postupno započinje proces njihova propadanja, budući da iza mira u Karlovcima nestaje izravne opasnosti od Turaka.

Tu je još bio Kaštel, u svom srednjovjekovnom izgledu, prije nego ga koje desetljeće kasnije — 1760—1763.² pregrađuju i dograđuju za garnizon Marije Terezije, a kasnije doživljava transformacije sve do svog današnjeg izgleda.

Tu već stoji i Nehaj što već preko jednog i pol stoljeća simbolizira uskoke, branitelje Senja i ne samo Senja nego i šireg zaleđa, pa i cijelog Zapada od najezde Turaka.

A stisnute unutar zidina krivudaju uske ulice sa svojim malobrojnim, ponekim proširenjima i trgovima, tim akcentima gradskog života, gdje se još od davnine skupljaju Senjani da na svom Starom trgu uz Katedralu donose i svoje povijesne odluke, kao npr. onu o upravljanju gradom g. 1271.³ A prostorom pred Kaštelom koriste se kao obrambenim zborištem dok trguju na Malom trgu uz obalu u blizini gradskih vratiju do mora i onih tzv. Malih vratiju što ih povezuju sa zaleđem.

Uz te trgove, ili u njihovoj blizini, očito su stajale i javne upravne zgrade srednjovjekovnog grada. Vijećnica je prema dokumentu iz g. 1698.⁴ već porušena, dok se kasnije — prema grafičkom dokumentu iz g. 1785.⁵ — nalazi uz Malu placu, a ložu, fragmentarno sačuvanu, kao jednu od najstarijih gradskih loža, ili čak najstariju našeg jadranskog područja, utvrđujemo danas u prizemlju stambene kuće na tom »Malom trgu«.

Stambene kuće u većem broju nego ih danas nalazimo često su označavane datumima svoje izgradnje i ponekim natpisom — ta i prva tiskara sigurno utvrđenog datuma bila je u Senju već 1494.

Uz njih, izgrađene u istom mjerilu kao i one, tek označene preslicom sa zvonom, interpolirane su širom cijeloga grada mnogobrojne crkvice, u duhu društvenog uređenja tadanjeg doba. Jedino su tri od njih većeg mjerrila, reprezentativnog značaja. To je prije svega Katedrala, izgrađivana možda već počevši od dvanaestog stoljeća, kada je Senj g. 1169.⁶ — zasigurno

već sijelo biskupa. Srednji dio prednjeg pročelja njenog današnjeg korpusa, kao i vanjski ugaoni fragment uz svetište sa svojim tipičnim dekoracijama slijepih lukova u tri visinska niza, jasno govore o njoj kao o izvorno jedno-brodnoj romaničkoj bazilici još vjerojatno i u to doba, kako je prikazuje i poznata Valvasorova veduta na koncu sedamnaestog stoljeća. Ona se tek u tijeku osamnaestog stoljeća proširuje u svoj današnji volumen.

Druga reprezentativna crkva u to doba bila je ona franjevac sa samostanom, izgrađena u isto vrijeme kad i Nehaj — 1558—9. kada se radi obrane od Turaka zbog strateških razloga ruše građevine izvan zidina, a tako i starija franjevačka crkva. U toj memorijalnoj crkvi sve do bombardiranja u ovom svjetskom ratu bilo je sačuvano mnoštvo grobova, odnosno grobnih ploča s natpisima o povijesnim ličnostima. Od nje je danas ostao samo napukli toranj što prijeti da se sruši.

Treća reprezentativna crkva bila je ona sv. Nikole, jedna od najstarijih, što je već 1378.⁷ bila darovana dominikancima i uz koju se zatim izgrađuje samostan. Kada je dominikanci 1634.⁸ napuštaju, preuzimaju je pavlini, a mnogo kasnije, g. 1874., ruše se ona i samostan, čime je nastao onaj trg uz more kojim se stari dio sadašnjeg Senja otvara prema moru.

Upravo u toj staroj zgradi samostana organizirala se prije 250 godina, g. 1725., prva gimnazija u Senju i u njoj se obuka održavala gotovo jedno stoljeće.⁹

Josip II. za svoje vladavine ukida mnoge vjerske redove pa tako i pavlinski g. 1786. Obuku stoga preuzimaju franjevci sve do svog odlaska iz Senja g. 1803, no ona se i dalje vršila u istoj zgradi sve do ukinuća gimnazije oko 1820. Nedugo zatim, g. 1839, gimnazija je ponovno otvorena, ali se tada obuka vrši u zgradi iza Katedrale (porušene u ovom svjetskom ratu) koja u to vrijeme od biskupskog dvora postaje župnim dvorom budući da se za biskupski dvor izgradila nova zgrada izvan starih gradskih zidina. Tamo se nastava vršila do g. 1843, zatim djelomice u privatnoj kući tadašnjeg podvornika gimnazije (Nikole Brkovića u Mesničkoj, današnjoj Daničićevoj ulici), a djelomice u zgradi prijašnjeg samostana franjevac — uz crkvu franjevac — koja je nakon njihova odlaska iz Senja bila g. 1806. uređena za bogoslovno sjemenište.

Godine 1850. kupuje se i pregrađuje za gimnaziju dvije stambene kuće potpukovnika Čolića na Zgonu, gdje gimnazija ostaje do bombardiranja u drugom svjetskom ratu, 1943—4.

Kako je za ponovno otvaranje senjske gimnazije spomenute godine 1839. imala velikog udjela svestrana ličnost senjskog biskupa Ožegovića, na zgradu na Zgonu postavljena je 1881. spomen-ploča zahvalnosti biskupu Ožegoviću kao obnovitelju senjske gimnazije. Ta je ploča bila skinuta kod poslijeratne pregradnje tih zgrada u stambene svrhe, ali je danas ponovno tamo postavljena.

U ratnim godinama nastava se zatim vršila u nekim privatnim kućama, a nakon oslobođenja 1945. seli u zgradu nekadanjeg Kaštela, koji je još 1895. biskup Maurović dao pregraditi i u njega bio smjestio humanitarni zavod Ožegovićianum.

Ubrzo zatim zgrada nekadanjeg Kaštela postaje sjedištem drugih sadržaja, a gimnazija seli u nakon rata obnovljenu zgradu na Maloj placi, koja je već u prošlom stoljeću bila namijenjena i drugim javnim potrebama. Tamo je ona i danas, kada slavi 250-godišnjicu od svog osnutka.

Međutim, nova školska zgrada izgrađuje se u onom dijelu Senja koji se sa svojim novim naseljima proširuje daleko izvan granica starog srednjovjekovnog grada. Ta se nova zgrada nalazi u blizini stare gradske jezgre, gotovo nasuprot Kaštelu, na položaju zvanom Štela.

Za ovaj kratki pregled koji daje samo okvir zbivanjima što ih evocira proslava i koji daje podlogu za opširne daljnje izvještaje o ulozi senjske gimnazije u našoj nacionalnoj kulturi, zanimljiva je konstatacija da se ta nova školska zgrada podiže na mjestu koje je prilikom iskapanja za temelje iznijelo na svjetlo dana značajne ostatke rimske arhitekture, rimske Senie.

Kako je to bilo navedeno, gimnazijska nastava bila je održavana u tijeku dva i pol stoljeća najčešće u zgradama koje su sa stajališta arhitektonske i kulturno-povijesne valorizacije imale specifične vrijednosti.

No, što možemo reći o tim zgradama? O nekim od njih danas već vrlo malo, a o nekim gotovo ništa.

Najstarija zgrada gimnazije, kako je navedeno i poznato, bila je ona uz crkvu sv. Nikole. Sâmu crkvu, kao i samostan, spominju svi oni koji pišu o povijesti Senja, počevši od Valvasora, preko Magdića, Lopašića, Kukuljevića, Smičiklasi, Szaboa, Tijana, Krajača¹⁰ i drugih pa do suvremenih autora, budući da su datumi kad se prvi put spominju crkva (1378) i samostan (1380) jedni od najranijih spomena o gradu. A samostan se spominje i u mnogim kasnijim dokumentima.

No, sama zgrada crkve i samostana nije nigdje opisana. Pa ipak, njen izgled i fronta samostana prema moru sačuvani su na fotografiji Standla¹¹ iz 1870-ih godina, snimljenoj samo godinu-dvije prije nego se cijeli taj kompleks crkve i samostana ruši. A tlocrtne konture još mu se i danas jasno očituju prema preostalim pločnicima koji su nekad tvorili uske ulice između njega i susjednih kuća — budući da je kameni pločnik postavljen u Senju godine 1870.¹²

Na spomenutoj fotografiji samostan je trokatna zgrada s po pet prozora u katu otvorenih na more nakon što su oko prve četvrtine devetnaestog stoljeća pred tom frontom prema moru porušene zidine uz koje je tijesno bio izgrađen kompleks crkva-samostan. Kao što je spomenuto, cijeli taj kompleks nalazio se na mjestu onog malog trga uz more kojim se srednjovjekovni dio grada danas otvara prema moru.

Ostali dijelovi zgrade samostana koji nisu vidljivi na fotografiji očito su također bili trokatni, barem u ovo posljednje vrijeme svoga postojanja.

Na planovima grada Senja, na onima iz 1763, iz 1785., pa do onih koji prikazuju prijedlog za regulaciju bujice »potoka« iz 1788,¹³ vidljivo je, uz tlocrtne konture kompleksa, i to da je spomenuta bujica, još neregulirana, očito u vrijeme iza otapanja snijega u predjelima kroz koje je tekla i koja je onda kroz gradske zidine prodirala u grad i tekla »potokom« (još je danas u upotrebi isti naziv za ulicu u tom smjeru), prolazila i tim lokalitetom, nanoseći mu očito goleme štete, kao uostalom i drugim zgradama na tom potezu. To je i dovelo do reguliranja te bujice-kanala izvan zidina, kasnije poznatog pod lokalnim nazivom Kolan.

Upravo trokatna visina samostana izvan je mjerila srednjovjekovnog Senja, kao uostalom i cijela fronta prema moru, koja se u to vrijeme, kada su porušene gradske zidine uz more, izgrađuje u tom za Senj novom mjerilu, reprezentativajući novo lice Senja, sada grada velikog pomorsko-trgovačkog prosperiteta.

U duhu su takve izgradnje »izvan mjerila« senjskih ambijenata i dvije stambene zgrade koje se 1850. pregrađuju za potrebe gimnazije na Zgonu, gdje gimnazija ostaje gotovo jedno stoljeće, gotovo isto tako dugo kao što je prije toga bila u zgradi samostana uz crkvu sv. Nikole.

Kao i one na obali koje svojom frontom prema moru daju novi izgled srednjovjekovnom gradu u svom zaleđu, tako je i ta kuća izgrađena u istom duhu. Srećom da još i danas u Senju unutar zidina ima malo takvih. Izgrađena nedaleko od Kaštela, prema periferiji srednjovjekovnog grada, već je u blizini zidina i Velikih vratiju. Dvokatna je,¹⁴ kao i mnoge druge stare senjske zgrade, pa ipak je svojim volumenom izvan mjerila ostalog gradskog tkiva. A to se najbolje vidi s puta kojim se ulazi prema Nehaju, budući da je izgrađena na terenu koji se dosta naglo uzdiže.¹⁵

Spomenuto je da je ona nakon ovog rata ponovno pregrađena u stambenu zgradu.

Zgrada uz Katedralu, u kojoj se nastava vršila u tijeku nekoliko godina pod konac prve polovice devetnaestog stoljeća, također je porušena poput zgrade samostana uz crkvu sv. Nikole, ali od bombi u ovom svjetskom ratu.

To je zgrada koja u ono vrijeme od biskupskog dvora postaje župnim dvorom, budući da se u to vrijeme izgradila nova zgrada za biskupsku rezidenciju (izvan zidina, porušena također u ovom svjetskom ratu).

Biskupski se dvor prvi put u dokumentima spominje godine 1378,¹⁶ dok se, kao što je poznato, senjski biskup prvi put spominje godine 1169, pa se već očito u dvanaestom ili najkasnije u trinaestom stoljeću u Senju izgrađuje Katedrala. Da li je biskupski dvor, spomenut u četrnaestom stoljeću, već tada izgrađen uz Katedralu, kako ga kasnije grafike dokumentiraju?

Tako smještenog, izgrađenog iza svetišta Katedrale, prikazuje ga i Valvasorova veduta Senja. A također saznajemo da se za biskupa Brajkovića (1695—1702) popravlja, a za biskupa Pohmajevića (1719—1730)¹⁷ proširuje do crkve.

I stari urbanistički planovi grada jasno naznačuju njegove tlocrtne konture. Već onaj iz 1763, kao i kasniji iz g. 1785,¹⁸ gdje u legendi stoji: H-katedrala, I-rezidencija biskupa.

Na fotografiji snimanoj s brijega podno Nehaja¹⁹ jasno se vidi zajedničko krovište glavne lađe Katedrale i (tada već) župnog dvora, a dio njegove fronte prema Katedrali sačuvan je također na fotografiji.²⁰

Iz svega toga možemo uz tlocrtne konture jasno rekonstruirati i opći izgled.

U sredini devetnaestog stoljeća, kako je navedeno, gimnazijska obuka održavala se djelomice i u zgradi ranijeg samostana franjevacu.

Danas je još potpuno sačuvana bivša zgrada samostana franjevacu, što je s crkvom franjevacu zatvarala cijeli jedan blok orijentiran na četiri strane, protežući se na tri fronte, dok je četvrtu oblikovala podužna fronta crkve. Glavna fronta tog bivšeg samostana orijentirana je na trg uz Kaštel, staru Cilnicu. Unutar bloka otvarao se samostan na tipično samostansko unutarnje dvorište: klaustar.

Izgrađivan je u sredini šesnaestog stoljeća, istodobno s crkvom koja postaje mauzolej velikana senjske povijesti, nakon što je porušena stara franjevačka crkva sa samostanom izvan zidina, kako su to ondašnje senjske prilike nalagale. O vremenu izgradnje crkve — porušene u ovom svjetskom ratu — svjedočio je natpis na glavnom njenu pročelju.

Zgrada samostana, dvokatna, s mirnim otmjenim pročeljem na sve tri fronte, možda je izvorno bila izgrađena kao jednokatna, da tek pri koncu sedamnaestog stoljeća bude nadozidan gornji kat, o čemu možda svjedoči još jedan sačuvan natpis iz 1673, kao što je do stanovite mjere bila prezidana u katu do svetišta crkve.²¹

Danas je ona sijelo raznih javnih sadržaja.

Jedna je od onih arhitektonskih tvorevina Senja koja je sa svojim jednostavnim pročeljima, sa svojom visinom, svojim volumenom i sa svojim detaljima u potpunom skladu s bitnim značajkama i s cijelim karakterom arhitekture Senja, s njegovim ambijentima.

Svojom dugom frontom daje jedinstvenost cijelom zidnom platnu trga — ona skladno odgovara zgradi koja dominira tim trgom — Kaštelu.

Svakako je još danas najmonumentalnija građevina Senja — u kojoj je kratko vrijeme nakon oslobođenja djelovala senjska gimnazija i koja je potpuno u mjerilu grada i trga na kojem je smještena i na koji je orijentirana glavnim pročeljem — zgrada starog, nekadašnjeg Kaštela.

U doba kada u njemu djeluje gimnazija, Kaštel je oblikovno i prostorno isti kao i danas, pregrađen u sadanje stanje godine 1896, kako je već spomenuto.

No jezgra Kaštela nastaje u četrnaestom stoljeću — 1308.²² ili 1340.²³ — kada je dokumentiran, a možda i ranije. To je od svih senjskih zgrada ona koja je doživljavala najviše pregrađivanja prateći prošlost grada — u njoj je ugrađena sva senjska povijest.

Kao središte obrane na najugroženijoj točki zidina što opkoljavaju srednjovjekovni grad, Kaštel su na ovom terenu počeli podizati Hrvati koji su nekoliko stoljeća ranije doprli s valom seobe Slavena do Jadranskog mora. Tada se najprije uz zidine izgradio skroman začetak Kaštela, a kasnije su ga, očito u duhu svog vremena i svojih potreba, dograđivali feudalni mu gospodari tog područja — knezovi Frankopani. Kako Senj zatim prelazi u ruke ugarsko-hrvatskih vladara, pa se i vojna posada useljuje u Kaštel, on se dograđuje za nove svrhe. Pa i kasnije se Kaštel pregrađuje prateći povijesne događaje a i radi potrebnih preinaka. O tome postoji čitav niz dokumenata tako da se njegova građevna povijest može pratiti sve do naših dana.²⁴

Iako glavnu vrijednost senjske arhitekture stvaraju ambijentalne vrednote, grad posjeduje barem po jedan primjer izrazito vrijednih arhitektonskih objekata raznih namjena. Tako je npr. najblistaviji primjer stambene arhitekture zgrada »lavljeg dvorišta«; sakralne: Katedrala sa svojim najstarijim dijelom sačuvanim u sredini glavnog pročelja; fortifikacione: uz neponovljivi briljantni, kristalno čisti Nehaj iznad grada to je i Kaštel, mada toliko pregrađivan.

Porušene zgrade pavlinskog samostana i crkve sv. Nikole, bivšeg biskupskog, odnosno župnog dvora uz Katedralu, upotpunjavale su sliku grada u prijašnje vrijeme. A upravo zgrada starog nekadanjeg Kaštela i nekadanjeg franjevačkog samostana u kojima je, mada kratko, unutar svog 250-godišnjeg postojanja djelovala senjska gimnazija, one su zgrade koje još danas daju snažan biljeg Senju, one su arhitektonski, urbanističko-ambijentalni i kulturno-povijesni spomenici Senja, povezani s bogatom njegovom prošlošću.

BILJESKE

1. Magdić: Papinska kula u Senju, Jutarnji list 7. 9. 1912. i dr.
2. Kukuljević: Nadpisi sredovječni i novovjeki na crkvah, javnih i privatnih zgradah itd. Zagreb 1891; 256—7:862 i dr.
3. Smičiklas: Codex diplomaticus V, Zagreb 1907; 597:48, i dr.
4. Lopašić: Spomenici Hrvatske krajine III, Zagreb 1889; 115—6:LIV.
5. Viličić: Arhitektonski spomenici Senja, Rad JAZU 360, Zagreb 1971, sl. 27.
6. Farlati: Illyrici Sacri IV, Venecija 1769; 118.
7. Smičiklas: Codex diplomaticus IV, Zagreb 1934; 365—371:270.
8. Sladović: Povesti biskupijah Senjske i Modruške ili Krbavske, Trst 1856; 175, 232.
9. Ostali podaci o gimnaziji: Rivoseki: Kronika gimnazije prigodom 100-godišnjice 1839—1939, dopunjeno podacima dobivenim od prof. Ante Glavičića, direktora Gradskog muzeja Senja.
10. Valvasor: Die Ehre des Herzogthums Krain, Laibach 1689; IV:79.
11. Lopašić: Sopednici Hrvatske krajine I, Zagreb 1844; 18:1.
12. Lopašić: Spomenici Hrvatske krajine II, aZgreb 1885; 19:XXVIII, 23:XXIV.
13. Kukuljević, op. cit., 240:801, 802, 241:803, 804, 247:828.
14. Smičiklas, op. cit. 365—371:270.
15. Szabo: Arhitektura grada Senja, SENJ, Zagreb 1940; 38.
16. Tijan: Grad Senj u povijesti i kulturi hrvatskog naroda, SENJ, Zagreb 1940; 19 i drugdje.
17. Krajač: Konzervatorska i urbanistička problematika Senja, VIDMKR—NRH, Zagreb 1956/6, 144.
18. SENJ, Zagreb 1940, sl. 24 i dr.
19. Glavičić: Vodič, 1962; 12 i dr.
20. Viličić, op. cit., sl. 17, 26, 27, 32.
21. SENJ, op. cit. sl. 77.
22. Viličić, op. cit. sl. 41.
23. Smičiklas: op. cit. 365—371:270.
24. Sladović, op. cit. 115, 119.
25. Viličić, op. cit., sl. 17, 27.
26. Viličić, op. cit., sl. 41.
27. SENJ, op. cit. sl. 73.
28. Francišković: Crkva sv. Franje u Senju, Bogosl. smotra XIX, Zagreb 1931; 417.
29. Sladović, op. cit., 96.
30. Kukuljević, op. cit., 235, 784 i dr.
31. Viličić: Građevna povijest senjskog kastela i grafička rekonstrukcija pojedinih faza izgradnje Senjski zbornik V, 1971—3, 153—184.